

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas
 Užsienio kalbų institutas
 Universiteto g. 5, Vilnius, LT-2734, Lietuva
 Tel. +370 5 268 7275
 El. paštas: dang3@takas.lt

Moksliniai interesai: dvikalbė ir
 vienakalbė leksikografija

Monika Jankauskaitė

Vilniaus universitetas
 Užsienio kalbų institutas
 Universiteto g. 5, Vilnius, LT-2734, Lietuva
 Tel. +370 5 268 7275
 El. paštas: mon.jankauskaite@gmail.com

Moksliniai interesai: kolokacijos, lek-
 sikografija

ILIUSTRACINIAI PAVYZDŽIAI DVIKALBIUOSE ŽODYNUOSE: KOLOKACIJOS

Šiuolaikinėje metaleksikografijoje žodynas nebėra suvokiamas kaip pavienių kalbos ženklų rinkinys, o kaip kūrinys, kuriame pateikti kalbos vienetai visuomet atgamina diskursą. Jame kiekvieno antraštinio žodžio vartosenos ypatumus atskleidžia definicija, taip pat (ir ypač) vartojimo pavyzdžiai. Taigi pagrindinis iliustracinių pavyzdžių tikslas – parodyti, kaip antraštinis žodis funkcionuoja kalboje kartu su kitais žodžiais. Per pavyzdžius vartotojas gali geriau suprasti ne tik antraštinio žodžio reikšmę, bet ir vartojimo sferą, gramatines ypatybes. Žodyne pateikiami vartojimo pavyzdžiai pasaulinėje metaleksikografijos literatūroje paprastai priskiriami dviem pagrindinėms grupėms: laisviesiems žodžių junginiams ir pastoviesiems (stabiliesiems) žodžių junginiams. Pastaruju metu autoriai linkę išskirti trečiąją pavyzdžių tipą – kolokacijas – užimančias tarpinę padėtį tarp laisvųjų ir pastoviųjų žodžių junginių. Taigi šio straipsnio tikslas paanalizuoti kolokacijų – vieno iš leksikografinių pavyzdžių tipo – pateikimo ir aprašymo ypatumus dviejuose panašios apimties dvikalbiuose aktyviuosiuose žodynuose: Broniaus Piesarsko ir Broniaus Svecevičiaus „Lietuvių–anglų kalbų žodyne“ (2002) bei Alfonso Rascóno „Lietuvių–ispanų kalbų žodyne“ (2002).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dvikalbis žodynas, iliustraciniai pavyzdžiai, kolokacijos.

Įžanginės pastabos

1856 metais, rengiant pirmąjį kultinio prancūzų kalbos žodyno *Larousse* leidimą, jo epigrafu buvo pasirinktas Voltaire'o posakis: „Žodynas be pavyzdžių yra skeletas“. Nors nuo žodyno pasirodymo prabėgo daugiau kaip šimtas penkiasdešimt metų, šie žodžiai anaip tol netapo istoriniu metaleksikografijos paveldu. Atvirkščiai, jie galėtų būti siejami su šiuolaikinio žodyno koncepcijos, sukurtos garsiausių XXI

amžiaus leksikografų ir metaleksikografų: Ladislavo Zgustos, Sidny'io Landau, Sue Atkins, Josette Rey-Debove, Alaino Rey'aus, Franzo Josefo Hausmanno ir kt., esme. Remiantis šiais autoriais, žodynas suvokiamas ne kaip „pavienių kalbos ženklų rinkinys, o kaip leksikografijos kūrinys, kuriame pateikti kalbos vienetai visuomet atgamina diskursą“ (Rey-Debove 1998, p. 152). Taigi tokiame leksikografijos kūrinyje kiekvieno antraštinio žodžio vartosenos ypatumus

atskleidžia definicija, taip pat (ir ypač) vartojimo pavyzdžiai.

Iliustracinių pavyzdžių problema Europos ir Amerikos metaleksikografijoje buvo keliami ne kartą. Tarp išsamesnių darbų būtų galima paminėti Xaviero Blanco, Igorio Melčuko ir kt. tyrinėjimus¹. Lietuvoje, kur, deja, leksikografija apskritai, o juo labiau dvikalbė, retai atsiduria lingvistų dėmesio centre, šiai temai skirtų tyrinėjimų yra vos vienas kitas². Taigi šio straipsnio tikslas paanalizuoti kolokacijų – vieno iš leksikografinių pavyzdžių tipo – pateikimo ir aprašymo ypatumus panašios apimties dvikalbiuose aktyviuosiuose žodynuose: Broniaus Piesarsko ir Broniaus Svecevičiaus „Lietuvių–anglų kalbų žodyne“ (2002) bei Alfonso Rascóno „Lietuvių–ispanų kalbų žodyne“ (2002).

Iliustracinio pavyzdžio sąvoka ir jo funkcijos žodyne

Nors žodynas (tiek vienakalbis, tiek dvikalbis) šiuolaikinėje metaleksikografijos literatūroje dažniausiai suvokiamas kaip trijų lygmenų struktūra (megastruktūra, makrostruktūra, mikrostruktūra) (Hartman ir kt. 2001, p. 93, 104; Melnikienė 2009, p. 91; Berkov 2004, p. 15), jos svarbiausioji grandis yra mikrostruktūra – žodyno straipsnio struktūra. Kiekvienas žodyno straipsnis yra „visuma [...], kuri gali būti susijusi su kitais

straipsniais, bet lygiai taip pat gali būti nuo jų atskirta ir neprarasti savo rišlumo. Kaip fragmentiškas darinys, žodyno straipsnis pasižymi specifine savybe sudaryti savarankišką mikrokosmą, turintį savo vidinius dėsnius“ (Didier 1996, p. 57). Apie šio mikrokosmo branduolį – antraštinį žodį – yra sutelkiama informacija apie įvairius jo parametrus (fonetinius, gramatinius, semantinius ir t. t.). Aiškinamuosiuose vienakalbiuose žodynuose tiek pateikiamos informacijos kiekis, tiek duomenų laukų skaičius dažnai yra didesnis negu dvikalbiuose, kadangi „dvikalbiai žodynai, kurių tikslas – ne nuodugnai aprašyti vienos kalbos leksiką, bet pateikti jos optimalius atitikmenis svetimąja kalba, struktūriniu požiūriu būna kur kas paprastesni“ (Melnikienė 2009, p. 208). Dvikalbiame žodyne svarbiausiu dalyku tampa semantinių duomenų laukas, nes jis tiesiogiai koreliuoja su žodyno tikslu ir jo esmine paskirtimi – pateikti vienos kalbos žodžių atitikmenis kitoje kalboje. Kadangi ne visuomet įmanoma rasti žodžių ekvivalentų, itin svarbūs dvikalbiame žodyne yra iliustraciniai pavyzdžiai (Jakaitienė 2005, p. 145, 150, 168).

Pagrindinis iliustracinių pavyzdžių tikslas – parodyti, kaip antraštinis žodis ir jo formos funkcionuoja kalboje kartu su kitais žodžiais. Per pavyzdžius vartotojas gali geriau suprasti ne tik lemos reikšmę, bet ir vartojimo sferą, gramatines ypatybes, todėl, kaip teigia Zgusta (1971, p. 265), leksikografas neturėtų žodyno straipsnyje esančių vartojimo pavyzdžių laikyti priedu, tačiau suvokti juos kaip integralią žodyno straipsnio dalį.

Žodyne pateikiami lemos vartojimo pavyzdžiai pasaulinėje leksikografijos literatūroje paprastai priskiriami dviem pagrindinėms grupėms: *laisviesiems žodžiu*

¹ Blanco, X., 1997. Lexicographie bilingue (français-espagnol) et traduction: l'exemple. *Meta: journal des traducteurs, in Translators' journal*, vol. 42, n. 1, p. 133–141.

Melčuk, I., 2008. Phraséologie dans la langue et dans le dictionnaire. *In: Repères & Applications (VI)*, 2008 XXIV Journées Pédagogiques sur l'Enseignement du Français en Espagne, Barcelone, 3–5 septembre 2007, olst.ling.umontreal.ca/pdf/melcukphraseme2008.pdf

² Iliustracinių pavyzdžių problema žodynuose buvo paliesta E. Jakaitienės ir D. Melnikienės monografijose.

junginiams ir *pastoviesiems (stabiliesiems) žodžių junginiams* (Rey-Debove 1971; Colignon 1978; Marelllo 1989; Roberts 1996; Pruvost 2007; Wooldridge 1977). Pastaruoju metu autoriai linkę išskirti trečiąjį pavyzdžių tipą – kolokacijas – užimančias tarpinę padėtį tarp laisvųjų ir pastoviųjų žodžių junginių.

Kolokacijos traktavimo skirtumai anglų ir lietuvių kalbose

Terminas „kolokacija“ lingvistikoje atsirado tik praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje ir tai neabejotinai yra viena iš priežasčių, dėl kurių šis lingvistinis fenomenas nėra išsamiai ištirtas ir jo suvokimas įvairių kalbų lingvistikos moksle gali skirtis (Béjoint 2000, p. 213). Kita priežastis – sudėtingas semantinis ir gramatinis kolokacijos apibrėžtumas – nėra iki galo aišku, kuriai kalbotyros šakai ši reiškinį derėtų priskirti.

Remiantis anglų kalbotyros, iš kurios ir buvo perimtas šis terminas, tradicija, kolokacija derėtų laikyti daugiau ar mažiau nuspėjamas žodžių sekas, kurių dėmenys įprastai vartojami kartu (Crystal 2008, p. 86). Anglų kalboje vyrauja dvinarės kolokacijos (pavyzdžiui, daiktavardis + būdvardis, veiksmazodis + prieveiksmis), tačiau kolokacijos dėmenų gali būti ir daugiau (pavyzdžiui, daiktavardis + prielinksnis + daiktavardis). Šiuos leksinius vienetus derėtų skirti tiek nuo sudėtinių žodžių (angl. *compound words*), tiek nuo sakinių, kadangi ryšiai tarp kolokacijos dėmenų yra leksiniai, o ne semantiniai. Esminis skirtumas tarp kolokacijų ir idiomų yra pirmųjų sintaksinis laisvumas – nors kolokacijos dėmenys dažniausiai eina kartu, tačiau, priešingai nei idiomų atveju, juos galima kaityti ar keisti dėmenų tvarką (Béjoint 2000, p. 213). „Ox-

ford Collocations“ žodyno rengėjai atkreipia dėmesį – nors kolokacijos ir užima tarpinę nišą tarp laisvųjų junginių bei idiomų, jų tvirtumo laipsnis taip pat varijuoja. Jie skiria silpnas, vidutinio tvirtumo bei tvirtas kolokacijas skirstymo kriterijumi pasirinkdami junginio reikšmės ryšį su jį sudarančiais žodžiais, t. y., kuo labiau nutolusi nuo atskirų žodžių yra junginio reikšmė, tuo kolokacija tvirtesnė (Crowther *ir kt.* 2002, p. 125).

Lietuvių kalbotyroje kolokacija priimta laikyti „prasmingą ir gramatiškai dažnai kartu vartojamų žodžių junginį“ (Jakaitienė 2005, p. 25), kadangi kolokacijos iš esmės atsiduria neutralioje teritorijoje tarp laisvųjų ir pastoviųjų žodžių junginių, tradiciškai į frazeologijos sritį jos neįleidžiamos ir laikomos sintaksės objektu (Jakaitienė 2009, p. 283). Tiesa, ir pats kolokacijos terminas čia sunkiai prigryja. Vitas Labutis (1998, p. 53), pastebėdamas, jog žodžių junginių laisvumas griežtų ribų neturi, tai, ką vadintume kolokacijomis, išskiria kaip apylaisvius žodžių junginius. Autorius taip pat pastebi, jog prie šių junginių būtų galima priskirti tuos frazeologizmus, kurie neturi tikrų idiomų reikšmės ir išlaiko atskirų žodžių semantinį ryšį su pirmine reikšme. Rūta Marcinkevičienė (2002, p. 83) lietuvių kalbos kolokacijų vietos kalbotyroje problemą siūlo spręsti praplečiant tradicinę frazeologijos sampratą, esminiu aspektu pasirenkant ne reikšmės vientisumą, perprasminimą ar vaizdingumą kaip iki šiol, bet pastovumą, sustabarėjimą, dažną ėjimą drauge. Savo pasirinkimą autorė įtikinamai argumentuoja esamo faktoriaus sunkiu apčiuopiamumu ir ganėtinai subjektyviu požiūriu sprendžiant, ar žodžių junginio reikšmė vientisa, perprasminata, vaizdinga. Junginio sustabarėjimas bei pastovumas šiuo atveju yra objektyvesni kriterijai, leidžiantys jį priskirti vienai ar

kitai junginių grupei. Lietuviškąsias kolokacijas, sekdamas Göranu Kjølmeriu, autorė skirsto į apstabarėjusias bei sustabarėjusias kolokacijas ir kintamąsias frazes pagal tai, kiek kolokacijos nariai implikuoja vienas kito vartojimą. Remiantis šiuo principu, sustabarėjusioms kolokacijoms priskirtini tokie žodžių junginiai: (*švari sąžinė, (saulės) užtemimas*, apstabarėjusioms: (*kiliminė) danga, pikų (dama), pelno (mokestis)*). Kintamųjų frazių, besiribojančių su laisvaisiais žodžių junginiais, pavyzdžiais galima laikyti tokius junginius: (*metalo) laužas, garbės (žodis)*. Tačiau nederėtų pamiršti, jog yra sudėtinga nubrėžti aiškią ribą tarp skirtingo sustabarėjimo laipsnio kolokacijų, tad ir pateikiami pavyzdžiai neišvengia sąlygiškumo (Marcinkevičienė 2002, p. 94–96).

Kolokacijos samprata dvikalbiame žodyne

Kadangi žodžių junglumas yra vienas sunkiausių aspektų besimokant užsienio kalbos, kolokacijos turėtų būti ir dažnai yra pateikiamos dvikalbiuose žodynuose kaip antraštinio žodžio vartosenos iliustraciniai pavyzdžiai. Ilgą laiką žodžių junginiai leksikografijos darbuose nebuvo itin vertinami, nes pagrindiniu leksiškai reikšmingu kalbos vienetu dėl jo nesudėtingos morfologinės struktūros buvo laikomas žodis. Tačiau, kaip jau buvo minėta, mokslininkų pozicija šiuo klausimu pastaraisiais metais gerokai pasikeitė, ir žodynų rengėjai yra labiau linkę pakilti virš žodžio lygmens (Zgusta 1971, p. 159). „Leksikografui visų pirma turėtų rūpėti leksiniai vienetai, t. y., tie kalbos vienetai, kurie ir sudaro pačią natūraliausių frazę (kuri neretai gali būti suvokiama kaip sakynys) ir kurie turi bendrą reikšmę ir atskiras kiekvienos vieneto dalies reikšmes, nepaisant jų formalios struktūros ar vieneto

sudedamųjų dalių skaičiaus bei kilmės“, – teigia Zgusta (1971, p. 157), pastiprindamas jau anksčiau aptartą populiarėjantį teigiamą metaleksikografų požiūrį į žodžių junginius kaip kalbos vienetus.

Metaleksikografijos teoretikai (Zgusta 1971, p. 154; Lapinskas 2008, p. 85) pastebi, jog būtent žodžių junginiai sukelia daugiausia sunkumų tiek žodyno vartotojams, tiek jo rengėjams. Pagrindinė problema, kylanti vartotojams – antraštinių žodžių junglumas, kadangi kolokacijos dėmenis jungia ryšiai, būdingi tik tam tikrai kalbai, o skirtingų kalbų žodžių junginiai neretai konstruojami skirtingai, skiriasi jų dalys bei dalių reikšmės, todėl vartotojui neužtenka mokėti junginio sudedamųjų dalių ekvivalentų užsienio kalba.

Viena didžiausių leksikografui kylančių problemų, susijusių su žodyno rengimu – tinkamų žodžių junginių, iliustruojančių antraštinį žodį, pasirinkimas. Turint omenyje ribotą žodyno apimtį, pirmenybė turėtų būti teikiama dažniausiai vartojamiems žodžių junginiams, tačiau be išsamaus tekstyno to nustatyti praktiškai neįmanoma (Halliday ir kt. 2005, p. 91). Renkant iliustracinius pavyzdžius, kyla klausimas, kurios rūšies pastoviesiems junginiams derėtų teikti pirmenybę – frazeologizmams ar kolokacijoms. Viena vertus, pirmųjų žodyno vartotojas niekaip negalėtų sukurti pats, tad, laikantis principo, jog informatyvesni yra tie pavyzdžiai, kurių negalima suformuoti pažodžiui išverčiant lemas, svarbesniais turėtų būti laikomi frazeologizmai. Tam pritaria ir Zgusta, siūlydamas, atsižvelgiant į žodyno dydį, daugiau dėmesio skirti labiau sustabarėjusioms žodžių kombinacijoms ir, tik esant galimybei, pateikti ir mažiau sustabarėjusius junginius (Zgusta 1971, p. 155). Kita vertus, būtų galima daryti prielaidą, jog

kasdienėje kalboje labiau paplitusios yra kolokacijos, todėl, laikantis didesnio dažnumo principo, pirmenybė turėtų būti teikiama kolokacijoms. Be abejo, nors be išsamaus tekstyno šios prielaidos patvirtinti negalima, kolokaciją suvokiant kaip kontekstą, kuris išsprendžia pirminį pavienio žodžio dviprasmiškumą, galima teigti, jog šios rūšies pastovieji žodžių junginiai žodyno straipsnyje taip pat yra būtini.

Neabejojant, jog kolokacijų pateikimas tarp iliustracinių pavyzdžių vis tik yra neišvengiamai reikalingas, susiduriama su kita problema – kurį kolokacijos dėmenį derėtų laikyti jos pagrindu ir kurio dėmens straipsnyje pateikti pačią kolokaciją. Kaip pastebi Reinhartas Hartmanas ir Gregory Jamesas, vienareikšmiškos pozicijos šiuo klausimu kol kas nėra prieita (Hartman ir kt. 2001, p. 22). Remiantis verbocentrine valentingumo teorija, kolokacijos pagrindu laikomas veiksmožodis, o remiantis nominalistine teorija – daiktavardis. Pastarąjį požiūrį pagrindžia ir kognityvinės lingvistikos tyrėjų atlikti testai (Lapinskas 2008, p. 83). Verta pastebėti, jog dėl viena kitai prieštaraujančių teorijų kolokacijos žodynuose pateikiamos skirtingai, tačiau, ko gero, geriausia būtų kolokaciją pateikti tiek jos pagrindo, tiek kolokanto straipsniuose. Tokia pozicija vadovaujasi ir anglišku žodžių junglumo žodyno („The BBI Dictionary of English Word Combinations“) rengėjai (Benson 1989, p. 7; cf. Béjoint 2000, p. 221).

Kolokacijos lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose

Siekiant įvertinti, kaip kolokacijos pateikiamos panašios apimties Piesarsko ir Svecevičiaus sudarytame „Lietuvių–anglų kalbų žodyne“ (apie 50 000 žodžių) (toliau tekste – LAKŽ) ir Rascóno sudarytame

„Lietuvių – ispanų kalbų žodyne“ (apie 45 000 žodžių) (toliau tekste – LIKŽ), analizei atsitiktine tvarka pasirinktos šešios lietuvių kalbos kolokacijos: *spausti ranką, kelti įtarimus, valyti dantis, švarti sąžinę, saulės užtemimas* ir iš pirmo žvilgsnio, išskirtos jau cituotame Marcinkevičienės (2001, p. 81–98) straipsnyje „Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai“.

Vykdamas tyrimą, išrinkti tie kolokacijų dėmenų straipsniai, kuriuose pateikiamos minėtos kolokacijos, jie aptariamai remiantis teorinėje dalyje išdėstyta medžiaga, daugiausia dėmesio skiriant straipsnio, kuriame žodžio vartosena iliustruojama kolokacija, pasirinkimui bei kolokacijos aprašymui.

Kolokacijų pateikimas lyginamas ne tik dviejuose tyrimui pasirinktuose žodynuose, bet ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (el. versija). Kolokacijų dažnumas užsienio kalboje vertintas naudojantis *British National Corpus* (anglų k.) ir *Corpus de Referencia del Español Actual* (ispanų k.) tekstynais. Deja, tinkamo lietuvių kalbos tekstyno, galinčio padėti įvertinti kolokacijų dažnumą lietuvių kalboje, kol kas nėra.

spausti ranką

LAKŽ

spáus||ti 1 press, squeeze; (*smarkiai*) wring*; **s. kám rañką** press/squeeze/wring* smb's hand; (*sveikinantis*) shake* smb's hand; **s. úogu súltis** press the juice out of berries 2 (*apie avalynę*) pinch; be* (too) tight 3 *prk.* (*versti*) press (hard), force; (*raginti*) put* pressure (*on*); push; **priešo ~džiamas** under enemy pressure; **aplínkýbių ~džiamas** by/through stress of circumstances 4 *prk.* (*slėgti, engti*) opprés; deprés

LAKŽ tiriama kolokacija pateikiama viename žodyno straipsnyje – ties veiksmožodžiu „spausti“, o daiktavardžio „ranka“ straipsnyje šis žodžių junginys neminimas. Tarp standartinės kolokacijos dėmenų

„spausti“ ir „ranką“ įterptas ir įvardis „kam“, kurio DLKŽ nėra. Galima daryti prielaidą, jog taip autoriai siekė pažodiškumo išpūdžio, galinčio padėti vartotojui geriau įsiminti žodžių junginį ir jo konstrukciją bei nurodyti, kokio linksnio lietuvių kalboje reikalauja žodis, nurodantis veiksmo objektą. „Spausti kam ranką“ vizualiai struktūriškai priartėja prie „shake smb's hand“, nepaisant to, jog šį žodžių junginį pažodžiui būtų galima versti „spausti kieno nors/kažkieno ranką“. DLKŽ pateikiamas kolokacijos vartosenos pavyzdys „spaudė visiems rankas sveikindamasis“ parodo, jog įvardžio „kam“ įterpimas galėjo būti pasirinktas ir siekiant suteikti vartotojui daugiau netiesioginės gramatinės informacijos.

Šiame žodyno straipsnyje vartotojui, ieškančiam tyrimo objektu esančios kolokacijos, gali tekti susidurti su keletu sunkumų. Pirma, pateikiamas daugiau nei vienas kolokacijos ekvivalentas, nepakankamai aiškiai parodant skirtumus tarp jų. „Spausti kam ranką“ prasme „gniaužti“ verčiamas „press / squeeze / wring one's hand“, tačiau vartotojui lieka neaišku, koks skirtumas tarp šių trijų siūlomų kolokacijos dėmens ekvivalentų, ar šiuos žodžius galima vartoti kaip sinonimus, ar jie gali būti vartojami tik atitinkamame kontekste. Antra, nėra pakankamai aiškiai atskirtos ir dvi kolokacijos prasmės – „gniaužti“ ir „sveikintis“, kadangi jos paaiškinamos prieš kolokaciją pridėdant po vieną žodį – „smarkiai“ ir „sveikinantį“. Nors to galėtų pakakti, įmanomas ir toks atvejis, kai vartotojas, perskaitęs pirmosios kolokacijos prasmės ekvivalentus, nesusiimąstys apie kolokacijos daugiaprasmiškumą ir pasirinks netinkamą ekvivalentą, kadangi žodis „smarkiai“ ne visiškai aiškiai atspindi pirmąją kolokacijos prasmę.

Tas pats žodžių junginys, kalbant apie veiksmą, atliekamą pasisveikinant, verčiamas kaip „shake smb's hand“, neminint populiarus angliško žodžių junginio „to shake hands“, pažodžiui verstino „spausti rankas“, kuris pagal *British National Corpus*, yra kelias dešimtis kartų dažniau vartojamas anglų kalboje. Laikantis principų, jog į žodyną turėtų būti įtraukti kuo dažniau kalboje vartojami pavyzdžiai, šiuo atveju, „to shake Hanos“ taip pat turėtų būti įtrauktas į žodyno straipsnį.

LIKŽ

spáusti (8) (**pa-**) 1. (**nu-**, **su-**) (*ką*) apretar *vi1*, presionar, oprimir (*mygtuką* un botón); **batai spaudžia kojas** los zapatos aprietan los pies; (*mašinos pedalą* un pedal de coche) pisar; (**pri-**) ir *prk./fig.* exigir (*studentus* a los estudiantes); žr. **nuspausti**, **prispausti**, **suspausti**; 2. (**iš-**) exprimir (*vaisių sultis* el jugo de las frutas, **spenius** las ubres); (*spaustuvais/con un prensa*) prensar; žr. **išspausti**; □ **s. ranką dar vi21 la mano**.

rank|là (2) 1. (*plaštaka*) mano; **vesti už ~os** llevar de la mano; **spausti ~ą dar vi21 la mano**; **laikyti lazdą ~oje** (sos) tener *vi15* un palo en la mano; **kieta r.** mano dura; **~as aukštyn!** ¡arriba las manos!; **paimti valdžią į savo ~as** hacerse *vi23* con el poder; 2. brazo; **paimti vaiką ant ~ų** coger al niño en brazos; **sutikti išskėstomis ~omis** recibir con los brazos abiertos; □ **dešinė r.** (mi) mano derecha; **dykomis/plikomis/tuščiomis ~omis** con las manos vacías; **iš ~ų į ~as** de mano a mano; **iš pirmų/antrų/trečių ~ų** de primera/segunda/tercera mano; **po ~a a mano**; **padėjus ~ą ant peties/sirdies** con el corazón en la mano; **~a ~ą plauna** hoy por ti, mañana por mi; **~ą duoti/pažadėti** dar *vi21* la mano (*sutikti tekėti/acceptar casamiento*); **~as laižyti** hacer la pelota *šn./fam.*; **nuleisti ~as** bajar los brazos, rendirse *vi4*; **nusiplauti ~as** *prk./fig.* lavarse las manos, desentenderse *vi2*; **~a pasiekiamas** al alcance de la mano; **pakelti ~ą prieš ką** levantar la mano contra alguien; **man viskas iš ~ų krinta** no doy pie con bola.

Priešingai nei LAKŽ, LIKŽ kolokacija pateikiama prie abiejų jos dėmenų. Teorinėje dalyje jau buvo aptarta, kad tai, veikiausiai, efektyviausias ir tikslingiausias kolokacijų pateikimo variantas. Tačiau šios kolokacijos aprašymas tiriamame žodyne kelia klausimų. Veiksmažodžio „spausti“ straipsnyje kolokacija „spausti ranką“ pristatoma kaip frazeologizmas ar sustabarėjęs junginys, esantis po sutartinio ženklo, žyminčio frazeologizmą ar „ypatingą frazę“. Sunku pasakyti, kokio tipo lietuvių kalbos žodžių junginys turėtų atitikti šį žodyno autoriaus pateiktą terminą, tad kyla prielaida, jog kalbama apie visiškai sustabarėjusius, tačiau ne perkeltinės reikšmės junginius. Net ir turint omenyje, jog sunku nustatyti junginių sustabarėjimo laipsnį, kyla klausimas, ar „spausti ranką“ išties galėtume laikyti itin sustabarėjusiu kalbos vienetu. Juk net pats žodyno autorius straipsnyje pateikia ir kitų „spausti“ kolokantų: „vaisių sultys“, „mygtuką“.

Nagrinėjant tą pačią kolokaciją žodžio „ranka“ straipsnyje, rodosi, jog autoriui ir pačiam iškilo klausimų dėl junginio „spausti ranką“ sustabarėjimo – čia jis jau pateikiamas kartu su laisvaisiais žodžių junginiais pačioje straipsnio pradžioje. Toks leksikografo neapsisprendimas gali labai blaškyti vartotoją, todėl to derėtų vengti, o, siekiant išvengti neaiškumų dėl junginio frazeologinio statuso, žodyno straipsnyje grafiškai žymėti, kuriam sustabarėjusiu žodžių junginių tipui gali būti priskirtas konkretus žodžių junginys.

kelti įtarimus

LAKŽ

įtarim|as suspición; (su)kėlti kám ~q aróuse smb's suspición; kýla į. it is suspected; man kýla į., kád... I have a suspición that...

Šios kolokacijos atveju žodyno autoriai taip pat pasirinko kolokaciją aptarti tik vieno jos dėmenų antraštiniame straipsnyje – „įtarimas“. Sunku pasakyti, kodėl laikomasi tokios sistemos, tačiau, ja vadovaujantis, derėtų pasirinkti vieną kalbos dalį, kurią žodyno rengėjai laikys kolokacijos pagrindu, ir kolokacijas pateiks atitinkamo dėmens žodyno straipsnyje. Dar vienas tiriamos kolokacijos pateikimo niuansas yra junginio „(su)kelti kam įtarimą“ ekvivalentas anglų kalba „arouse smb's suspición“. Remiantis *British National Corpus*, junginys „arouse suspición“ yra itin retas (tik apie 18 vartojimo pavyzdžių visame tekстыne) ir dar svarbiau – nė viename šių pavyzdžių nėra vartojamas tiesioginis objektas (smb's). Renkant žodyno pavyzdžius, derėtų atkreipti dėmesį ne tik į taisyklingą žodžių vartosenos reprezentavimą, bet ir į žodžių junginių vartojimo bei struktūros subtilybes, atidžiai apsvarstant, kokie pavyzdžiai turėtų pateikti į žodyno straipsnį.

LIKŽ

įtarim|as (2) sospecha; kelti ~u infundir/despertar vi1 sospechas.

kėlti (27) (*ką*) 1. (iš-, pa-) levantar, alzar (*ranką* la mano), coger *del suelo o desde abajo...* 7. (su-) producir *vi11*, provocar (*siaubą* miedo, *kosulį* tos, *susirūpinimą* preocupación, *krizę* una crisis), causar (*pavojų* un peligro), despertar *vi1* (*smalsumą* la curiosidad, *susidomėjimą* interés), suscitar (*jausmą* un sentimiento, *abejonę* una duda), dar *vi21* (*šleikštulį* náuseas, *pavydą* envidia); (su) k. įtarimą infundir/despertar sospechas; k. triukšmą hacer *vi23* ruido; *prk./fig* levantar/ producir un escándalo

LIKŽ aptariama kolokacija, nors ir kiek skirtingai, aprašoma du kartus, abiejų kolokacijų dėmenų straipsniuose. Daiktavardžio „įtarimas“ straipsnyje nagrinėjama kolokacija yra vienintelis reikšmę iliust-

truojantis pavyzdys, tačiau ir jis žodyno vartotojui gali sukelti sunkumų, nes nėra pakankamai aiškus. Šiame žodžių junginyje „infundir“ ir „despertar“ pateikiami kaip sinonimai, tačiau visiškai nenurodomas jų vartojimo kontekstas, galimi reikšmių skirtumai. Remiantis *Corpus de Referencia del Español Actual*, daug dažniau pasitaiko kolokacija „despertar sospechas“, o žodyne ji pateikiama antra. Ji labiau vartojama grožinėje literatūroje, kasdienėje kalboje, o „infundir sospechas“ priskiriamas politikos, ekonomikos, prekybos bei finansų sritims ir yra vartojamas formalesnėse situacijose. Ši informacija žodyno vartotojui yra išties naudinga, tačiau jos jis negali rasti žodyno straipsnyje.

Veiksmažodžio „kelti“ straipsnyje pateikiami du kolokacijos variantai: „kelti įtarimą“ ir „sukelti įtarimą“. Tai sveikintina, kadangi lietuvių kalboje šie du variantai išties egzistuoja paraleliai, tačiau kiek stebina daiktavardžio linksnių skirtumai: nors „kelti“ straipsnyje nurodoma, kad šis veiksmažodis reikalauja galininko linksnio (ką kelti? – įtarimus), „įtarimas“ straipsnyje kolokacija konstruojama vartojant kilmininką (*ko kelti? – įtarimų). Tokie neatitiktimai vartotojui sukelia nemažai problemų ir gali apskritai demotyvuoti naudotis žodynu, nes sukelia nepasitikėjimą jame pateikiama informacija, kuri pati sau prieštarauja.

valyti dantis

LAKŽ

valyt|i 1 (*švarinti*) clean; (*šepėčiu*) brush; **v. batús** clean one's shoes [...fu:z...]; **v. dantis** clean/ brush one's teeth 2 (*derlių, javus*) hárvest, gáther in ~**ojas**, –a óffice-cleaner; (*valytoja viešbutyje*) maid; **bátų** ~**ojas** shóe-black, bóotbláck ~**uvas** cléaner, contrivance/ appliance for cléaning; **sniėgo** ~**uvas** snów-plough; **stiklo** ~**uvas** wiper

LIKŽ

valyti (o) 1. (-s, **ap/si-**, **iš/si-**, **nu/si-**) (*ką*) limpiar(se) (**gatvę** la calle, **batus** los zapatos); **valytis dantis** lavarse los dientes; žr. **išvalyti**, **nuvalyti**; 2. (*sausai / en seco*) lavar (**drabužius** la ropa); žr. **skalbti**, **plauti**

Abiejuose žodynuose kolokacijos pagrindu laikomas veiksmažodis „valyti(s)“. LAKŽ jis pateikiamas kaip nesangražinis veiksmažodis, o LIKŽ – priešingai, sangražinis. Kadangi lietuvių kalboje gerokai dažniau vartojama kolokacija „valytis dantis“, tikslingiau būtų ją ir pateikti šia forma. O siekiant didesnio informatyvumo, būtų galima tiek lietuviškąjį „valytis“, tiek ispaniškąjį „lavar-se“ pažymėti kaip sangražinius, nes nuo to priklauso ir jų kaitymo paradigma, kurios žinojimas žodyno vartotojui yra neabejotinai naudingas.

švari sąžinė

LAKŽ

sąžin|ė cónscience; **gryná/švari s.** clear cónscience; **negryna s.** guilty/bad cónscience; **jausti ~és graužimą** be* cónscience-stricken; ~**és perkratymas** heart-searching ~**ingas** hónest, cónsciéntious ~**ingumas** hónesty, cónsciéntiousness

LIKŽ

švar|ús, -i (4) 1. **limpio** (*kambarys* habitación, *rankos* manos); ir *prk./fig.* (**sąžinė** *conciencia*); 2. puro (**vanduo** agua, **oras** aire).

Šiuo atveju pasirinkdami žodį, kurio straipsnyje pateikiamas žodžių junginys, LAKŽ ir LIKŽ rengėjai elgiasi kardinaliai skirtingai – LAKŽ autoriai tam pasirenka daiktavardį „sąžinė“, o LIKŽ autorius – būdvardį „švarus“. Manytina, jog tinkamiau elgiasi LAKŽ rengėjai, nes būdvardžio ir daiktavardžio junginyje didesnę svorį neabejotinai turi daiktavardis, kurį būdvardis tik apibūdina, modifikuoja. Be abejo, optimaliausias variantas būtų pasekti DLKŽ pavyzdžiu ir kolokaciją pateikti prie abiejų

dėmenų straipsnių, taip sudarant vartotojui galimybę greičiau rasti reikalingą informaciją.

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į kolokacijos pateikimo LIKŽ būdą, kai junginio dalys yra atskirtos viena nuo kitos. Nei lietuvių, nei ispanų kalbomis nėra nurodytos žodžių giminės, todėl žodyno vartotojui galėtų būti sunku pačiam sudaryti žodžių junginius „švari sąžinė“ ar „conciencia limpia“.

saulės užtemimas

LAKŽ

užtemimas eclipse; *saulės [ménulio] u.* solar [lunar] eclipse; *dalinis u.* partial eclipse

LIKŽ

sául|é (1) sol; ~**és** solar; ~**és sistema** Sistema Solar; *patekėjo s.* ha salido el sol; *nusileido s.* se ha puesto el sol; ~**és šiluma** el calor del sol; ~**és užtemimas** eclipse *v./m* de sol; ~**ėje** al sol; ~**ėje degintis** tomar el sol; ~**ėje gulėti** tumbarse al sol.

užtemim|as (2), **užtemis** (1) eclipse *v./m* (*dalinis* parcial, *visiškas* total, *saulės* de sol, *ménulio* de luna).

Kolokacijos „saulės užtemimas“ pateikimas žodynuose aiškiai įrodo, kodėl derėtų negailėti dėmesio junginiams. Šie junginiai atrodo paprasti, tačiau jų nemokant, neišmanoma išversti pažodžiui. Jeigu bandytume kolokaciją „saulės užtemimas“ versti į anglų kalbą pažodžiui, vertimo rezultatas būtų neteiktinas junginys „*eclipse of sun“, juk lietuvių kalbos kilmininko linksnį anglų kalboje dažnai atitinka prielinksnis „of“. Atvirkštinis variantas būtų verčiant „saulės užtemimas“ į ispanų kalbą pagal atskirų kolokacijos dėmenų ekvivalentus – taip pat būtų neteiktinas „*eclipse solar“, šiuo atveju junginiui „saulės užtemimas“ išversti į ispanų kalbą turime pasirinkti kilmininko linksnį ispanų kalboje neretai atitinkantį prielinksnį „de“. Tad šiuo atveju kolokacijos pasirinkimas iliustraciniu pavyzdžiu yra itin sveikintinas.

iš pirmo žvilgsnio

LAKŽ

žvilgsn|is look; (*įsmeigtas*) gaze, stare; fixed intént look; (*greitas*) glance; (*ilgas ir nedraugiškas*) glare; **iš pirmo ~io** at first sight; **mėsti ~į** glance (*at*), cast* a glance/look (*at*)

LIKŽ

žvilgsn|is (2) mirada (*paskutinis* última, *į veidrodį* al espejo); **visų ~iai nukrypo į tėvą** las miradas de todos se dirigieron al padre; vista, ojeada; **iš pirmo ~io** a primera vista; ~**į mesti** echar una ojeada/mirada.

pirm|as, ~**á** (3) primero (*prieš dktv.* *v.* primer), primera; ~**a diena** el primer día; ~**ame aukšte** en la planta baja; **jis p. ten stovi** él es el primero que está ahí; ~**q kartą išgirdau** lo oí por primera vez, es la primera vez que lo oigo; **iš ~o žvilgsnio** a primera vista...

Kolokacija „iš pirmo žvilgsnio“ yra toks pavyzdys, kai kolokacija artėja prie visiškai sustabarėjusio žodžių junginio ir netgi turi šiokių tokių perprasminimo užuominų. Pavyzdžiui, angliškas „at first sight“, tarp žodžio „žvilgsnis“ ekvivalentų „sight“ nerasime, tačiau, norėdami pasakyti, jog veiksmas įvyko kažką pamačius pirmą kartą, vartosime būtent „at first sight“. Kita šio junginio ypatybė – gramatinis pastovumas ir tam tikras nusizengimas taisyklėms. Anglų kalboje prieš kelintinius skaitvardžius būtinai turi būti vartojamas žymimasis artikelis „the“, tačiau iš įprastos „at first sight“ konstrukcijos jis eliminuojamas ir tai nelaikoma kalbos klaida.

Tiek LAKŽ, tiek LIKŽ straipsniuose būtų naudinga paaiškinti tokių apstabarėjusių junginių reikšmes ar bent jau juos išskirti, kad vartotojas nemanytų, jog „sight“ ar „vista“ daugeliu atveju yra „žvilgsnis“ atitinkmuo, juk jie gali atitikti tik tam tikruose kontekstuose, jog žymimąjį artikelį prieš kelintinį skaitvardį anglų kalboje galima praleisti visais atvejais.

Išvados

- Sunku pervertinti iliustracinių pavyzdžių reikšmę dvikalbio žodyno straipsnyje. Kadangi šiuose žodynuose definicijos paprastai yra be galo glaustos arba jų iš viso nebūna, per vartojimo pavyzdžius įmanoma atskleisti visus antraštinio žodžio reikšmės niuansus, suteikti vartotojui neįkainojamų žinių apie leksemos funkcionavimą pagrindinės ar verčiamosios kalbos sistemoje.
- Analizuojant vartojimo pavyzdžius, ypatingą vietą derėtų skirti kolokacijoms, nes žodžių junglumas yra vienas sunkiausių užsienio kalbos mokymosi aspektų. Taigi leksikografui turėtų rūpėti ne pavieniai, izoliuoti žodžiai, visiškai atskirti nuo konteksto, bet reikšminiai kalbos vienetai, kuriuos gali sudaryti žodis bei kiti žodžiai jo kontekste, kurie iš prigimties daugiareikšmių žodį veikia taip, kad konkrečiame kontekste jis tampa vienareikšmiu.
- Žodyno rengėjai turėtų nustatyti pastovius kriterijus, kuriais remdamiesi galėtų nuspręsti, ar žodžių junginys priskirtinas kolokacijoms ar frazeologizmams, šių kriterijų laikytis bei grafiškai pažymėti, kuriai pastoviųjų žodžių junginių grupei priskiriamas konkretus iliustraciniu pavyzdžiu pasirinktas junginys.
- Nesant aiškių kriterijų, kurio žodžio straipsnyje turėtų būti pateikta kolokacija, tikslingiausia būtų ją įtraukti į visus žodžių junginių sudarančių žodžių straipsnius.
- Pateikiant kolokaciją kaip iliustracinį pavyzdį, tikslingiau būtų ją įtraukti kaip vientisą junginį, neišskaidant kolokacijos dėmenų.
- Pateikiant kelis kolokacijos dėmenų atitikmenis verčiamojoje kalboje, derėtų pateikti ir informacijos apie jų vartosenos ypatumus. Patartina paaiškinti apstabarėjusių kolokacijų reikšmes, jeigu jų sudarymas neatitinka gramatikos normų ir/ar dėmenų reikšmės – dažniausiai vartojamų, įprastų reikšmių.

Šaltiniai

DLKŽ – KEINYS, K. ir kt., 2011. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, VI leidimas. Prieiga: <http://dz.lki.lt/> [žiūrėta 2012-04-18].

LAKŽ – PIESARSKAS, B., SVECEVIČIUS, B., 2002. *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius: Žodynas.

LIKŽ – RASCÓN, A., 2002. *Lietuvių–ispanų kalbų žodynas*, Vilnius: Žodynas.

Corpus de Referencia de Español Actual. Prieiga: <http://corpus.rae.es/creanet.html> [žiūrėta 2012-04-14].

The British National Corpus. Prieiga: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/> [žiūrėta 2012-04-14].

Literatūra

BEJOINT, H., 2000. *Modern Lexicography: An Introduction*. New York: Oxford University Press Inc.

CROWTHER, J., DIGNEN, S., LEA, D., 2002. *Oxford Collocations Dictionary for students of English*. Oxford: Oxford University Press.

CRYSTAL, D., 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.

HALLIDAY, M. A. K., TEUBERT, W., YALLOP, C., ČERMÁKOVÁ, A., 2005. *Lexicology and Corpus Linguistics: An Introduction*. London: Continuum.

HARTMANN, R. R. K., JAMES, G., 2001. *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.

JAKAITIENĖ, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

JAKAITIENĖ, E., 2009. *Leksikologija*. Vilnius: VU leidykla.

LABUTIS, V., 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: VU leidykla.

MARCINKEVIČIENĖ, R., 2002. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistica*, Nr. 4 (44).

MELNIKIENĖ, D., 2009. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: VU leidykla.

ZGUSTA L., 1971. *Manual of Lexicography*. The Hague / Paris: Mouton.

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: dvikalbė ir vienakalbė leksikografija

Monika Jankauskaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: kolokacijos, leksikografija

Danguolė Melnikienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: bilingual and monolingual lexicography

Monika Jankauskaitė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: bilingual and monolingual lexicography, collocations

ILIUSTRACINIAI PAVYZDŽIAI DVIKALBIUOSE ŽODYNUOSE: KOLOKACIJOS

Santrauka

Šiuolaikinėje metaleksikografijoje žodynas nebėra suvokiamas kaip pavienių kalbos ženklų rinkinys, o kaip kūrinys, kuriame pateikti kalbos vienetai visuomet atgamina diskursą. Jame kiekvieno antraštinio žodžio vartosenos ypatumus atskleidžia definicija, taip pat (ir ypač) vartojimo pavyzdžiai. Taigi pagrindinis iliustracinių pavyzdžių tikslas – parodyti, kaip antraštinis žodis funkcionuoja kalboje kartu su kitais žodžiais. Per vartojimo pavyzdžius vartotojas gali geriau suprasti ne tik antraštinio žodžio reikšmę, bet ir vartojimo sferą, gramatinės ypatybes. Žodyne pateikiami vartojimo pavyzdžiai pasaulinėje metaleksikografijos literatūroje paprastai priskiriami dviem pagrindinėms grupėms: laisviesiems žodžių junginiams ir pastoviesiems (stabiliesiems) žodžių junginiams. Pastaruoju metu autoriai linkę išskirti trečiąjį pavyzdžių tipą – kolokacijas – užimančias tarpinę padėtį tarp laisvųjų ir pastoviųjų žodžių junginių. Žodžių junglumas yra vienas sunkiausių aspektų besimokantiems užsienio kalbos, kadangi ne tik pastoviųjų žodžių junginių, bet ir

COLLOCATIONS AS ILLUSTRATIVE EXAMPLES IN BILINGUAL DICTIONARIES

Summary

The article deals with the usage of collocations as illustrative examples in bilingual dictionaries. In the theoretical part, the authors touch upon the importance of illustrative examples in the compilation and entries of a bilingual dictionary as well as the usage and types of illustrative examples in modern lexicography. They also discuss how the phenomenon of collocation is regarded both in the Lithuanian and English linguistics and how collocations tend to be treated by lexicographers in the compilation of bilingual dictionaries. Examples used for the practical analysis have been taken from two bilingual dictionaries, both published in 2002: the “Lithuanian–English Dictionary” (compiled by Bronius Piesarskas and Bronius Svecevičius) and the “Lithuanian–Spanish Dictionary” (compiled by Alfonso Rascon). The analysis is based on the way six chosen collocations (*to shake smb’s hand, to arouse suspicion, to brush one’s teeth, clear conscience, solar eclipse, at first sight*) are described

kolokacijų vartosenos atveju jų dėmenis jungia ryšiai, būdingi tik tam tikrai kalbai. Skirtingų kalbų žodžių junginiai paprastai yra konstruojami skirtingai, skiriasi jų elementai bei elementų reikšmės, todėl vartotojui neužtenka mokėti junginio sudedamųjų dalių ekvivalentų užsienio kalboje. Deja, ilgą laiką žodžių junginiai leksikografijos darbuose nebuvo itin vertinami, tačiau pastaruoju metu vis dažniau žodynų rengėjai yra labiau linkę pakilti virš žodžio lygmens. Taigi šio straipsnio tikslas paanalizuoti kolokacijų – vieno iš leksikografinių pavyzdžių tipo – pateikimo ir aprašymo ypatumus dviejuose panašios apimties dvikalbiuose aktyviuosiuose žodynuose: Broniaus Piesarsko ir Broniaus Svecevičiaus „Lietuvių–anglų kalbų žodyne“ (2002) bei Alfonso Rascóno „Lietuvių–ispanų kalbų žodyne“ (2002).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dvikalbis žodynas, iliustraciniai pavyzdžiai, kolokacijos.

in the entries of the aforementioned dictionaries, focusing on choice of the headword under which the collocation is introduced in the dictionary. The authors use their conclusions as a means to provide recommendations for lexicographers who choose to compile bilingual dictionaries. They particularly advise lexicographers to pay more attention to meaningful units of speech that consist of a single word (primarily with multiple meanings) and other words in its context which extract the required meaning of the word from the list of its multiple meanings, rather than single, isolated, decontextualized words; compilers of a dictionary ought to have and follow stable criteria on which they could base the decisions whether a unit of speech should be regarded as a collocation or an idiom; when presenting more than one equivalent of a collocation, it would be useful to provide information concerning the usage of different equivalents; it is advisable to explain the meanings of a “strong” collocation if the relations between its units do not comply with grammar rules and/or the meanings of the units of the collocation do not coincide with the most common meanings of the words.

KEY WORDS: bilingual dictionary, illustrative examples, collocation.

[teikta 2012 m. liepos 15 d.